

УДК 37.016
У45

*Серія «Ключові компетентності»
Започаткована 2018 року*

Українська мова. Наскрізні лінії в дидактичних матері-
У45 **алах / автор-укладач Г. Є. Фефілова. — Х. : ВГ «Основа»,**
2018. — 206, [2]с. — (Серія «Ключові компетентності»).

ISBN 978-617-00-3408-3.

Посібник містить 4 розділи відповідно до провідних наскрізних ліній ключових компетентностей. Наведено тексти, що сприяють формуванню національної свідомості, розвитку духовної, фізичної, екологічної й естетичної культури школярів Нової української школи. Посібник укладено згідно з вимогами чинної Програми, що ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до навчання та зумовлює чітке визначення результативного складника засвоєння змісту базової й повної загальної середньої освіти.

Складовими цього посібника є вправи (для переказів, диктантів, читання мовчки та вголос, для списування), завдання до яких побудовані за інтерактивним принципом.

Для вчителів української мови ЗЗСО, студентів відповідного фаху педагогічних вишів.

УДК 37.016

ISBN 978-617-00-3408-3

© Фефілова Г. Є., автор-укладач, 2018
© ТОВ «Видавнича група “Основа”», 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
Наскрізна лінія	
«Екологічна безпека і сталий розвиток»	8
5-й клас	9
6-й клас	22
7-й клас	33
8-й клас	44
9-й клас	55
Наскрізна лінія	
«Здоров'я і безпека»	66
5-й клас	67
6-й клас	76
7-й клас	85
8-й клас	94
9-й клас	105
Наскрізна лінія	
«Громадянська відповідальність»	116
5-й клас	118
6-й клас	128
7-й клас	134
8-й клас	143
9-й клас	155
Наскрізна лінія	
«Підприємливість і фінансова грамотність»	166
5-й клас	167
6-й клас	175
7-й клас	181
8-й клас	189
9-й клас	199
Література	207

ВСТУП

Серед інструментів Нової української школи — компетентнісний підхід до формування змісту й організації освітнього процесу. Цей підхід відображено у Державному стандарті базової та повної середньої загальної освіти, Концепції Нової української школи й конкретизовано в навчальних програмах для старшої школи.

Спільними для компетентностей Нової української школи є такі вміння:

- читати, розуміючи прочитане;
- висловлювати власну думку усно й письмово;
- критично та системно мислити;
- логічно обґрунтовувати свою позицію;
- конструктивно керувати емоціями;
- оцінювати ризики;
- приймати рішення;
- розв'язувати проблеми;
- творчість, ініціативність;
- здатність співпрацювати з іншими людьми.

З метою увиразнення ключових компетентностей уведено поняття наскрізних ліній:

- «Екологічна безпека і сталий розвиток»;
- «Здоров'я і безпека»;
- «Громадянська відповідальність»;
- «Підприємливість і фінансова грамотність».

..... Наскрізнi лiнii та iхнє застосування

Наскрізнi лiнii є засобом iнтеграцii ключових i загальнопредметних компетентностей, навчальних предметiв та предметних циклiв, iх необхідно враховувати пiд час формування шкiльного середовища.

Наскрізнi лiнii є соцiально значущими надпредметними темами, якi допомагають формуванню в учнiв загальнi уявлення про суспiльство загалом, розвивають здатнiсть застосовувати здобутi знання в рiзних ситуацiях.

Навчання за наскрiзними лiнiями реалiзується насамперед за допомогою:

- органiзацiї навчального середовища — змiст та цiлi наскрiзних тем враховують пiд час формування духовного, соцiального та фiзичного середовища навчання;
- навчальних предметiв — зважаючи на наскрiзнi теми пiд час вивчення предмета, пропонують вiдповiднi трактування, приклади i методи навчання, реалiзують надпредметнi, мiжкласовi та загальношкiльнi проекти. Роль навчальних предметiв пiд час навчання за наскрiзними темами рiзна й залежить вiд мети i змiсту навчального предмета та вiд того, наскiльки тiсно певний предметний цикл пов'язаний iз конкретною наскрiзною темою;
- предметiв за вибором;
- роботи в проектах;
- позакласної навчальної роботи, роботи гурткiв.

Наскрiзнi змiстовi лiнii, спiльнi для всiх начальних предметiв, є засобом iнтегрування навчального змiсту, вони корелюються з окремими ключовими компетентностями та сприяють формуванню цiннiсних i свiтоглядних орієнтирiв учня, що визначають його поведiнку в життєвих ситуацiях.

Упровадження наскрiзних змiстових лiнiй у навчальний предмет передбачає розв'язання завдань реального змiсту, виконання мiжпредметних навчальних проектiв, роботу з рiзними джерелами iнформацiї.

•••• Реалiзацiя наскрiзних лiнiй ключових компетентностей у навчаннi української мови ••••

Основна мета навчання української мови полягає у формуваннi нацiо-нально свiдомої, духовно багатi мовної особистостi, яка вiльно володiє вмiннями й навичками, комунікативно доцiльно застосовує засоби української мови — її стилi, типи, жанрами в усiх видах мовленнєвої дiяльностi (*аудiювання, читання, говоріння, письмо*), тобто забезпечує належний рiвень комунікативної компетентностi. Зазначена мета передбачає реалiзацiю навчальної, розвивальної й виховної функцiй освiтнього змiсту навчального предмета.

У контекстi ключових пiдходiв сучасної освiти (*компетентнiсний, особистiсно орієнтований i дiяльнiсний*) шкiльний предмет

«Українська мова» є засобом розвитку й соціалізації учнів, становлення їх як особистостей і громадян своєї країни. Здобуті у процесі навчання української мови знання, набуті вміння й навички мають стати опорою, яка дасть учням змогу реалізувати себе в житті, стати носіями культури свого народу, ініціаторами відновлення й збереження найкращих культурних традицій свого народу.

Відповідно до поставленої мети *головними завданнями навчання української мови* в основній школі є:

- виховання стійкої мотивації й свідомого прагнення до вивчення української мови;
- формування в школярів компетентностей комунікативно доцільно й виправдано застосовувати засоби мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування, дотримуючи норм українського етикету;
- ознайомлення з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних і правописних умінь і навичок; здатності учня до аналізу й оцінювання мовних явищ і фактів;
- формування вмінь розрізняти, аналізувати, класифікувати мовні факти, оцінювати їх із погляду нормативності, відповідності ситуації та сфері спілкування; працювати з текстом, здійснювати пошук інформації в різноманітних джерелах, здатності передавати її в самостійно створених висловлюваннях різних типів, стилів і жанрів;
- формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто долучення за допомогою мови до культурних надбань українського народу та людства загалом.

Визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметних, а й ключових компетентностей, зміщення акцентів зі знанневого на діяльнісний освітній результат.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності сформульовано в термінах компетентнісного підходу:

- *знанневий компонент* — учень/учениця називає, формулює, записує, наводить приклади тощо;
- *діяльнісний* — учень/учениця розпізнає, розрізняє, описує, аналізує, порівнює, планує, застосовує тощо;
- *ціннісний* — учень/учениця усвідомлює, критично ставиться, оцінює, обґрунтовує, робить висновки, висловлює судження тощо.

Збірка «Українська мова. Наскрізнi вмiння в дидактичних вправах» містить чотири розділи відповідно до визначених наскрізних ліній ключових компетентностей.

У кожному розділі подано:

- стислу характеристику наскрізної лінії з конкретними прикладами застосування на уроках української мови для розв'язання навчальних проблем сьогодення;
- тексти відповідної тематики, що розкривають важливість запропонованих до розгляду проблем і мотивують учнів до ознайомлення з подальшим матеріалом;
- систему дидактичних вправ, структуровану відповідно до тем для кожного класу основної школи.

Дидактичний матеріал містить тексти, що сприяють формуванню національної свідомості, розвитку духовної, фізичної, екологічної та естетичної культури сучасних школярів.

Посібник укладено згідно з вимогами чинної програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання, розроблено на основі Закону України «Про загальну середню освіту» й нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, що ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до навчання, зумовлюючи чітке визначення результативного складника опанування учнями змісту базової й повної загальної середньої освіти.

НАСКРІЗНА ЛІНІЯ «ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА І СТАЛИЙ РОЗВИТОК»

Питання освіти й залучення молодого покоління до прийняття викликів та пошуків шляхів особистого становлення сьогодні є надзвичайно важливими.

Екологічна освіта — це першочерговий фактор безпеки навколишнього природного середовища. Людський вплив на довкілля щороку стає дедалі відчутним і в багатьох випадках цей вплив порушує хитку рівновагу в природі. Культура поведінки взагалі та екологічна культура зокрема залежать від багатьох чинників, серед яких одним із них є екологічна освіта та усвідомлення наслідків недбалого ставлення до довкілля.

Кінцева мета такої освіти полягає в розумінні складного характеру навколишнього середовища і необхідності для всіх країн розвиватися узгоджено з потребами та умовами розвитку довкілля. Така освіта повинна також сприяти усвідомленню економічної, політичної та екологічної взаємозалежності сучасного світу, допомагати підвищити почуття відповідальності кожного. Це має стати передумовою для запобігання серйозним проблемам навколишнього середовища у глобальному сенсі.

У розв'язанні екологічних проблем та створенні основи безпечного розвитку України визначальним є формування екологічної свідомості, культури й цілісного екологічного світогляду. Запорукою успішного досягнення цієї мети є впровадження в навчальний процес (спочатку в дитячому садочку, а потім у школі) ефективних методів екологічної освіти.

Наскрізна лінія «Екологічна безпека і сталий розвиток» посилює формування в учнів соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості: збереження, захист довкілля й усвідомлення його сталого розвитку, готовність брати участь у розв'язанні питань навколишнього середовища й розвитку суспільства.

5-й клас

•••• Повторення вивченого в початкових класах ••••

1. Виразно прочитайте текст. Як ви розумієте вислови *злипаються очі, з дрімотного поля, шумить в голові*? Виконайте завдання.

Як наближається дощ

Ви чули, як наближається рівний і тихий дощ?

Отак сидиш у хаті, мати одчинила вікно, і знадвору повіває свіжістю, а ти слухаєш... Десь далеко, в невідомому світі, зачинається шум... І то ще не шум, а шепотіння землі, шерхіт сухої трави, шелест пожовклого листа. Ти дослухаєшся: невже переспав і тобі шумить в голові? Ні, це вже садом іде неквапливий шум, іде до вікна і шумить у стіну — рівно, густо, заспокійливо, і пахне тихим дощем і тихими снами. *Злипаються очі, і тебе огортає теплий спокій.*

Ти сидиш заколисаний, а слух, проте, гострий — чуєш, як скрипить, набухаючи, мокре дерево.

Стихло муркотіння під вікнами, шум одійшов за хату, і щось торкнуло тебе за плече: ей!..

Стріпнувся, глянув у вікно: нема вже дощу. І сонця нема — десь за хмарами. Але небо, димчасто-сіре, просвічується, воно підрожвлене захмарним вогнем, воно розсіває кремове світло. *Від того світла блищать краплини дощу на мокрих стеблах.*

З дрімотного поля потягло вітерцем, заплюскали краплі, струшені додола. Вітерець дужчав; він, мабуть, не долетів ще сюди, він тільки набирав розгону в степу. І там, у степу щось починалось. Хтось від когось тікав чи хтось когось доганяв — не знаю. Але там переполох, це ясно, і переполох страшний.

За В. С. Близнецем

- Випишіть слова з ненаголошеними голосними. Поясніть орфограми.
- Випишіть прийменники.
- Виконайте синтаксичний розбір виділених речень.

Творче завдання

- А ви чули, як наближається дощ? Розкажіть про свої враження.
2. Прочитайте текст. Яке речення передає його основну думку? Виконайте завдання.

Збережемо повітря чистим

Нас оточує повітря. Ним дихають усі живі організми. Забруднене повітря спричиняє різні захворювання. Воно може спричинити загибель живих організмів.

Звідки в повітрі беруться шкідливі речовини? Вони потрапляють до нього з димом фабрик, заводів, шахт, доменних печей,

котелень. Отруюють повітря відпрацьовані гази автомобілів, літаків, тракторів, мотоциклів. Багато небезпечних речовин потрапляє в повітря під час аварій на хімічних заводах, атомних станціях.

Лихом не лише для України, а й для багатьох інших країн світу стала аварія на Чорнобильській атомній станції.

Наша держава дбає про чистоту повітря. Про його охорону в Україні прийнято Закон, який вимагає, щоб на всіх підприємствах встановлювали спеціальні фільтри, пиловловлювачі. Вони затримують отруйні й радіоактивні речовини, пил, сажу, гази.

Щоб зберегти повітря чистим, люди переобладнують автомобілі. Замість бензину в них використовують газове пальне. Паровози, які працювали на вугіллі, замінено на електровози.

Незамінними помічниками людини в очищенні повітря є рослини. Рослини поглинають з повітря вуглекислий газ і збагачують його киснем. Своїм листям вони затримують пил, сажу, інші шкідливі речовини.

Кожне дерево і кущ, посаджені тобою, очищатимуть повітря не лише твого села чи міста, а й усєї планети.

Т. М. Байбара

- Чому рослини є незамінними помічниками людини в очищенні повітря? Доведіть свою думку.
- Випишіть дієслова на *-ть*. Поставте їх у другій особі однини.
- Випишіть усі займенники. Поставте їх у початковій формі.

Творче завдання

- Складіть невелике усне висловлювання на тему «Як дбають про чистоту повітря в місцевості, де ви живете?».

3. Прочитайте текст. Виконайте завдання.

Особливості вирощування моркви

Загалом морква досить *невибагливий* овоч, який приймається практично скрізь. Однак слід звернути увагу на низку *особливостей*. Їх бажано враховувати під час вирощування цього коренеплоду, оскільки тільки в цьому випадку можна сподіватися на хороший урожай.

Передусім слід звернути увагу на *якість* ґрунту, куди ви буде висаджуватимете моркву.

Для цього краще *використовувати* пісок, органічні складові (наприклад, компост, перегній), які потрібно додати в ґрунт. Якщо змішати всі *компоненти* в рівних пропорціях, вийде хороша основа для вирощування моркви.

Надалі необхідно своєчасно поливати землю. Якщо недостатньо поливати врожай, то коренеплоди поступово почнуть розтріскуватися.

Для гарного росту й розвитку коренеплоду потрібні досить теплі умови і хороше освітлення. Небажано вирощувати урожай на тінювих ділянках. За дотримання *сприятливих* умов перші сходи можуть з'явитися вже за 3 тижні.

Із календаря

- З'ясуйте лексичні значення виділених слів.
- Виписіть слова, у яких є м'який знак та апостроф.
- Поясніть правопис слів *коренеплоду, висаджуватимете, надалі, посушливі, освітлення*.
- Виписіть по одному прикладу частин мов, вивчених у початкових класах.
- Чи зустрічаються у тексті слова, характерні виключно для наукових текстів?
- Чи любите ви турбуватися про насадження? Чому?

..... Поняття про текст

4. Уважно прочитайте. Доведіть, що перед вами текст, згадавши його основні ознаки. Виконайте завдання.

Вода є *унікальним елементом* земної поверхні, і саме завдяки великій кількості води нашу Землю також називають «блакитною планетою». Незважаючи на це, більша частина води міститься в океанах і морях, і тільки 0,6 % загальної кількості живильної вологи придатні для споживання. Уже сьогодні існує загроза виникнення та загострення проблем із питною водою. За ступенем водозабезпечення Україна посідає одне з останніх місць у Європі. Водні *ресурси* України використовують, а отже, і забруднюють, у декілька разів *інтенсивніше*, ніж в інших країнах.

Поверхневі, ґрунтові та підземні води є важливими елементами *гідрологічного циклу* землі. Поверхневі води окоплюють річки, озера, моря, океани та льодовики. Ґрунтові та підземні води залишаються одним з найменш досліджених і найважчих для обліку та контролю водних ресурсів.

Воду використовують у сільському господарстві (зрошення), промисловості (як сировину, а також як охолоджувальний та нагрівальний засіб) та для побутових цілей (споживання, особистої гігієни, миття, відпочинку тощо). Сьогодні *нераціональне* використання та забруднення води є достатньо серйозною проблемою, що може призвести до *катастрофи*.

Оскільки всі ми споживаємо воду, то й несемо відповідальність за її збереження. В основу збереження водних ресурсів покладено два *фундаментальні* принципи: *раціональне* використання та охорона.

Із посібника «Зелений пакет»

- З'ясуйте лексичне значення видiлених слiв.
- Доберiть заголовок до тексту.
- Визначте тему та основну думку (окреслiть основнi питання, у яких її розкрито).
- Стисло перекажiть текст.
- Чому так важливо правильно управляти водними ресурсами?
- Якi проблеми виникають унаслідок забруднення води?
- Розкажiть, як ми можемо захистити воду? (Використовуйте iнформацiю, наведену у тексті.)

Домашнє завдання

- Знайдiть додатковi вiдомостi до iнформацiї, наданої в тексті. Обговорiть з батьками поради з теми «Економiя води вдома». Запишіть їх до зошита.
- Підготуйте усний твір-розповідь (7–8 речень) за темою «Вода — джерело життя».

Тексти для диктантів

Господар землі

Дерево, кущ, чагарник, квіти, зілля, розмай — без них не уявити життя на землі. Ми, мешканці Землі, повинні вирішувати долю свого зеленого друга, захистити його. Треба тільки не заплющувати очей на неподобства. Нехай ніколи не в'яне в наших душах світ яворів, любистків, лелек і зозуль. Думаймо, шукаймо, діймо, борімося гуртом, громадою, не будьмо байдужими, сліпими і глухими. Хто збайдужів, не бачить і не чує, що екологічна біда — не результат емоцій, не міф. Час отямитися.

За М. М. Міщенком

Сосна

Сосна — дуже витривале дерево. Воно може рости як на піщаному ґрунті, так і в горах, на скелях, у сухих степах і в заболочених низинах. Вічнозелена сосна добре переносить і північний холод, і південну спеку. У сосновому лісі можна зустріти багатьох звірів і птахів. Серед товстих соснових сучків білки влаштовують гнізда. Тут дощ їх не мочить. Дятли прилітають за насінням, добувають соснові шишки, скидають їх вниз. Взимку в сосновий молодняк заходять лосі погрітися. Дереву одягнуті глицею і не пропускають холодного вітру.

Ю. Я. Єлін

Дніпро

Ось Дніпро спокійний і тихий; у його водах, як у чистому кришталевому дзеркалі, відбивається ясне, синьо-блакитне й безхмарне небо. Та цей спокій оманливий. Не мине і кількох годин,

як Дніпро почорніє, над ним дико завис поривчастий вітер, і вмить вся поверхня води зловісно зачорніє, швидко захвилюється й закипить білою перловою піною. Найстрашніший буває у таких випадках Дніпро у нічну пору!..

Д. І. Яворницький

..... Відомості із синтаксису й пунктуації

5. Виразно прочитайте текст. Виконайте завдання.

Берегти природу — обов'язок кожного

Нас оточують дерева, квіти, птахи, тварини, вода, повітря. Усе це природа, але ми зазвичай не помічаємо її, бо ми надто замиловані собою. Зупинімося на хвилину й погляньмо навкруги.

Людина є невід'ємною часткою живої природи, або, як кажуть учені, біосфери. З довкілля людина видобуває все, щоб підтримувати своє життя. Ось тут треба зрозуміти: ми беремо в борг або ж користуємося тим, що нам справді належить? Сьогодні переважає перша точка зору. Ми беремо в борг у природи, і цей борг уже давно є неоплатним. Ландшафт спотворено, повітря отруєно, надра вичерпано. Та даремно кажуть, що природа — це сувора, але справедлива мати. Якщо зараз ми вибачимося перед нею й намагатимось обмежити свої потреби, то вона обов'язково надасть людству ще один шанс.

Що може зробити людина для збереження природи? Виявляється, дуже багато. Наприклад, даремно не витрачати воду, не засмічувати вулиці, брати участь у різноманітних природоохоронних акціях і ще багато іншого. А перш за все, людина має усвідомити власну причетність до біосфери — тієї самої природи, яка оточує нас кожно мить нашого життя.

Із журналу

- Випишіть із перших двох абзаців тексту всі можливі словосполучення.
- Чим вони відрізняються від речень? Поясніть ці відмінності.
- До одного з виписаних словосполучень доберіть синонімічний фразеологізм (якщо це можливо).

Інтерактивна вправа «Мозковий штурм» (робота в групах)

- Які поради (письмово) ви б дали однокласникові щодо збереження природи? Використайте інформацію, наведену у тексті.

6. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Виконайте завдання.

Повітря — це суміш азоту, кисню, вуглекислого газу та деяких інертних газів. Повітря може містити численні домішки, зокрема

й шкiдливi речовини: природнi, такi як вулканiчний попiл, та забруднювальнi, що є результатом людської дiяльностi.

Ученi вважають, що навiть у великих промислових мiстах повітря у примiщеннi часто буває бiльш забруднене, нiж атмосферне. Крім того, люди проводять бiльше часу в примiщеннях.

Чисте повітря надзвичайно важливе для дiтей, оскiльки вони, на вiдмiну вiд дорослих, вдихають бiльший об'єм повітря, що пiдвищує загрозу накопичення забруднювальних речовин в органiзми. Забруднення повітря в Україні, як i в iнших краiнах Центральної та Схiдної Європи, вiдбувається переважно за рахунок викидiв продуктiв згоряння (спалювання) палива автомобiльним транспортом та виробництва електроенергiї на теплових електростанцiях. Уряд України приймає суворi закони та обмеження щодо викидiв у атмосферу забруднювальних речовин у концентрацiях, що перевищують установленi норми. Мiнiстерство охорони навколишнього природного середовища постiйно iнформує населення про стан забруднення повітря в рiзних регiонах краiни, а також про заходи, яких вживають для запобiгання забрудненню.

Из посiбника «Зелений пакет»

- З'ясуйте лексичне значення видiлених слiв.
- Якi види речень за метою висловлювання наявнi у тексті?
- З другого речення першого абзацу випишіть словосполучення, визначте головне та залежне слово.
- Пiдкресліть граматичнi основи у реченнях перших двох абзацiв.
- Зверніть увагу на роздiлові знаки та поясніть їх уживання.
- Чи є в тексті речення з однорiдними членами? Доведіть свою думку.

Інтерактивна вправа «Мозковий штурм» (робота в групах)

- Складіть список дiй, яких ви можете вжити для покращення якості повітря та зменшення небезпеки для здоров'я.
- Якi з цих дiй також можна застосувати у класному кабiнеті? Напишіть пропозицiї на дошці. Оберіть найкращі ідеї, складіть таблицю та повісьте її у класній кiмнаті.

Домашнє завдання

- Знайдіть додатковi вiдомостi до iнформацiї, наданої в тексті. Обговоріть з батьками поради до теми «Як пiдтримувати чисте повітря в оселі». Запишіть їх у зошиті.

••••• Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія •••••

7. Уважно прочитайте. Доведіть, що перед вами текст. Позначте у ньому вiдоме та нове. Виконайте завдання.

Земля — наше багатство

В українській мові термін «земля» використовують як узагальнювальну назву ґрунтів. Це слово пишуть з малої літери. Водночас назва нашої планети також «Земля», але пишуть це слово з великої літери.

Ґрунти є важливим шаром поверхні Землі та субстратом, на якому розвинулось життя на нашій планеті. Земля у певному сенсі є живою, оскільки вона населена численними живими організмами. Крім цього, вона завжди перебуває у процесі формування або руйнування (ерозії).

Через особливості своєї будови і хімічного складу земля легко поглинає й накопичує шкідливі речовини, що з різних причин потрапляють у довкілля.

Через те, що час розкладу цих речовин у землі довший, ніж у повітрі або у воді, проблема забруднення ґрунтів може залишатися непомітною протягом багатьох років.

На відміну від повітря та води, земля може бути об'єктом приватної власності, що в деяких випадках ускладнює її охорону, адже з часом на виконання тих або інших природоохоронних заходів необхідна згода власника землі або землекористувачів.

За інтенсивного або недбалого використання земля виснажується, її якість погіршується. Аби цього не сталося, необхідні постійні зусилля і турбота, бо, якщо не зупинити негативні процеси, вона втратить свої якості.

*Є. Садовські, М. Подканська.
Із посібника «Зелений пакет»*

- Чи натрапили ви в тексті на малознайомі (незнайомі) слова? З'ясуйте їхнє лексичне значення.
- Випишіть із тексту 5 слів, у яких кількість літер та звуків збігається.
- У першому абзаці знайдіть іменники. Розташуйте їх за абеткою, поставивши у формі називного відмінку.
- Проставте в усіх словах першого абзацу наголоси.
- Розкажіть, яким чином формується земля. Які її основні функції? Назвіть найбільші загрози для землі.
- Чи пошкоджується ґрунт у природний спосіб, чи лише внаслідок впливу людської діяльності?
- Які загрози для ґрунту існують сьогодні?

Інтерактивна вправа «Мозковий штурм» (робота в групах)

- У давній Греції 2500 років тому було заборонено обробляти землю на схилах. Водночас селянам надавали пільги для насадження оливкових дерев. Чим керувалися люди, встановлюючи такі правила?

8. Прочитайте текст уголос, передаючи інтонацією знаки пунктуації. Зверніть увагу на орфограми й пунктограми та підкресліть їх у тексті. Виконайте завдання.

Ліс — це душа всієї планети, живий скарб нашої землі

Із прадавніх часів і до наших днів ліс давав деревину, паливо, продукти харчування та ліки. Ліси створюють умови для існування багатьох видів рослин і тварин, захищають та підтримують різноманіття окремих груп організмів.

Дерева, без яких неможливо уявити собі ліс, є безцінною складовою довкілля: вони регулюють кругообіг води, як фільтри очищують забруднене повітря, виробляють кисень, насичують атмосферу озоном, знижують рівень шуму, перешкоджають сильним вітрам, поглинають пил та гази, захищають ґрунт від ерозії і регулюють температуру. Ліси відіграють вирішальну роль у формуванні клімату та ландшафтів та є привабливим місцем для відпочинку і розваг.

Захист лісів є мудрою інвестицією у наше майбутнє, гарантією того, що наші нащадки зможуть дихати чистим повітрям, пити чисту воду та милуватися чудовими краєвидами.

А. Гажер, М. Слівка

- Оберіть слова, у яких звуків більше, ніж літер. Запишіть їх транскрипцією.
- Використовуючи поданий текст, виписіть 10–12 слів для словникового диктанту, підкреслюючи орфограми. Зверніть увагу на те, щоб усі слова були записані за абеткою.

Інтерактивна вправа «Мозковий штурм» (робота в групах)

- Поміркуйте, чому природу називають геніальним конструктором і будівельником. Під час відповіді використовуйте інформацію, наведену у тексті. Запишіть стисло свої міркування.

..... Лексикологія

9. Прочитайте текст. Яке речення передає його основну думку? Доберіть заголовок до тексту. Виконайте завдання.

Зміна *клімату* — коливання клімату Землі загалом або окремих її *регіонів* з часом. Причиною зміни клімату є *динамічні* процеси на Землі, зовнішні дії, такі як коливання *інтенсивності* сонячного випромінювання, і віднедавня діяльність людини.

Глобальна зміна клімату — одна з найгостріших *екологічних* проблем, які стоять перед людством. Сьогодні поняття «глобальна зміна клімату» *ототожнюють* із поняттям «глобальне потепління» або «парниковий ефект».

Парниковий ефект — явище в атмосфері Землі, за якого енергія сонячних променів, відбиваючись від поверхні Землі, не може повернутися в космос, оскільки її затримують *молекули* різних речовин. Без парникового ефекту температура поверхні Землі була б приблизно на 33° нижчою, ніж є насправді, і становила 6–18°C.

Оскільки головною причиною виникнення проблеми зміни клімату є підвищений вміст парникових газів в атмосфері внаслідок спалювання викопного палива, то необхідно економно використовувати енергію, а також переходити на *альтернативні* джерела енергії.

Із енциклопедії

- З'ясуйте лексичне значення виділених слів за тлумачним словником.
- Уведіть ці слова до самостійно створених речень (усно або письмово).
- Що таке *парниковий ефект*? Що таке *зміна клімату*?
- Як парниковий ефект пов'язаний із проблемою зміни клімату?
- Які засоби боротьби із проблемою зміни клімату вам відомі?

10. Виразно прочитайте текст. Поясніть (прокоментуйте) назву тексту. Виконайте завдання.

Як повернути Землі посмішку

У давні часи на Землі світило сонечко, синіло небо, буяла зелень дерев, у лісах щебетали пташки і полювали тварини. Коли перші люди з'явилися на Землі, вона зраділа, сподіваючись, що нові мешканці будуть розумними й добрими господарями. Земля дуже тішилася з того, що люди навчилися засівати поля і вирощувати хліб, смачні соковиті яблука та груші з кислої терпкої дички, приручили тварин.

З часом людей ставало все більше. Вони прагнули жити краще й *комфортніше*. Навчилися виплавляти метали й робити з них знаряддя праці та зброю, запруджувати річки для використання енергії води, будувати *гігантські* заводи та електричні станції, розкопувати *кар'єри* і насипати дамби, зводити міста й підкоряти *космічний простір*. Час від часу між ними спалахували війни, які знищували мільйони людей та залишали на тілі Землі страшні рани й шрами.

Налякана страшними змінами, Земля намагалася привернути увагу людей до своїх проблем кислотними дощами, озоновими дірками, землетрусами, *цунами*, змінами клімату.

Надія виправити заподіяне з'явилася, коли почали захищати Землю *екологи* — люди, стурбовані змінами у навколишньому середовищі. Їх підтримали мільйони людей у різних країнах світу, які стали на шлях *стійкого гармонійного* розвитку, щоб повернути

обличчю Землі щасливу посмішку. Прихильники стійкого розвитку прагнуть жити так, щоб не шкодити планеті, заощаджувати її *ресурси*, дбати про своє майбутнє та долю майбутніх поколінь мешканців Землі.

О. І. Пометун

- З'ясуйте лексичне значення виділених слів за тлумачним словником.
- Пригадайте усе відоме вам про однозначні та багатозначні слова.
- Випишіть із тексту два слова переносного значення.
- Уведіть ці слова до самостійно створених речень (усно). Зробіть висновки.
- Доберіть антоніми до слів: давні, перші, розумними, кислої, більше, праця.
- Доберіть синоніми до слів: люди, буяла, тішилася, виправити, дбати.

Інтерактивна вправа «Незакінчене речення»

- Допишіть речення. Порівняйте свої міркування з пропозиціями однокласників. Зробіть висновки.
 - 1) Щоб повернути обличчю планети посмішку, я хочу...
 - 2) Для цього я можу...

Домашнє завдання

- Обговоріть з батьками, що може зробити кожен із членів родини, щоб Земля стала усміхненою. Запишіть до зошитів свої міркування.

11. Виразно прочитайте текст. Поясніть (прокоментуйте) назву тексту. Виконайте завдання.

Вода — джерело життя

На нашій планеті багато води, тому Землю часто називають *блакитною планетою*. Але майже вся вода солонa, і лише маленька часточка живильної вологи придатна для *споживання* людиною. Запаси прісної води — це лише сльозинка на очах Землі. А між тим прісну воду люди *використовують* і в побуті, і в промисловості. Без неї немає життя. Нині у багатьох країнах світу вже не вистачає прісної води. До таких країн належить і Україна.

На жаль, люди не завжди використовують воду *ощадливо*. Швидкість, з якою вода тече з крана, становить близько 3–4 літрів за хвилину. Отже, за 5 хвилин, протягом яких ти миєш посуд під проточною водою, з крану витече 15–20 літрів води!

Крім того, частина води під час використання забруднюється так, що її вже не можна вжити повторно. Воду забруднюють мийні засоби для прання та миття посуду, засоби особистої гігієни тощо.

Усе це вимагає ставлення до води як до великої цінності. Сьогодні все більше людей намагаються стежити за тим, щоб вода не виливалася даремно, дбають про її чистоту, використовуючи менше *хімічних речовин*.

За О. І. Пометун

- З'ясуйте лексичне значення виділених слів.
- Чи є в тексті слова, вжиті у переносному значенні? Назвіть їх.
- Доберіть синоніми та антоніми до слів *багато, запаси, життя, швидкість, вжити, даремно*.

Аудіювання до тексту

- Позначте твердження, з якими ви погоджуєтесь. Поясніть свій вибір.
- Порівняйте відповіді з відповідями однокласників.
 - 1) Більша частина поверхні Землі вкрита прісною водою.
 - 2) Прісної води на планеті значно менше, ніж солоної.
 - 3) У багатьох країнах світу не вистачає прісної води.
 - 4) В Україні достатньо питної води для всіх мешканців.
 - 5) Для поливання городу доцільно використовувати питну воду.
 - 6) Вода з крана тече зі швидкістю 3–4 л за хвилину.
 - 7) Промислові підприємства не забруднюють воду.
 - 8) Без води неможливе життя на Землі.
 - 9) Людям потрібно дбати, щоб вода не виливалася даремно.

Домашнє завдання

- Письмово доведіть на прикладах з власного життя, що вода важлива для людини, а її збереження потребує нашої уваги. Запропонуйте, як у подібних випадках можна розумно використовувати воду.

..... Будова слова. Орфографія

12. Виразно прочитайте текст. Поясніть (прокоментуйте) назву тексту. Виконайте завдання.

Сміття — хвороба планети

На нашій планеті сміття саме собою не утворюється — його не залишають ані рослини, ані тварини. Лише *діяльність* людини *приводить* до появи сміття. «Лідерами» серед сміття є папір, харчові та металеві відходи, пластик, тому що вони дуже повільно розкладаються природним шляхом. Так, для розпаду консервної бляшанки має пройти 100 років, пластикової пляшки — 400, а скляної — 1000 років! Водночас лише в Україні протягом року кожен мешканець купує приблизно 180 пластикових пакетів, які потім викидає на смітник.

Учені підрахували: якщо сміття не переробляти, то за 10–20 років планета може перетворитися на суцільне звалище. Тому нині все більше людей намагаються у своїх родинах зменшити кількість відходів, знайти можливість використати повторно те, що зазвичай викидають.

Найкращий приклад — макулатура. Перероблення 1 тисячі кілограмів макулатури не лише зменшує кількість відходів, а й зберігає життя 17 деревам. Із 10 кілограмів пластикового сміття можна одержати 8 кілограмів вторинної пластмаси. Отже, щоб планета не перетворилася на смітник, кожен може зменшити кількість відходів і дати «друге життя» старим речам.

За О. І. Пометун

- Назвіть основні способи словотворення в українській мові.
- Слова яких способів творення наявні у тексті?
- Розберіть прикметники, що наявні в тексті, за будовою.
- У другому реченні визначте значущі частини у виділених слова.

Інтерактивна вправа «Ланцюжок ідей» (робота в групах)

- На аркушах паперу запишіть ідеї щодо того, як продовжити службу старих речей, для чого їх ще можна використати. Переможе та група, яка знайде більше пропозицій.

Домашнє завдання

- Поділіться удома здобутою на уроці інформацією. Продовжте дослідження разом з батьками, з'ясуйте, чи багато сміття викидає ваша родина. Складіть список дій (письмово) щодо зменшення кількості сміття.

13. Уважно прочитайте текст та перекажіть його. Виконайте завдання.

Світ оголошує війну пластиковому сміттю

Ще 100 років тому люди навіть не могли уявити, що таке батареяка, дискета, фломастер, навіть пластиковий пакет. А сьогодні саме ці пакети називають найбільш згубним *винаходом людства*. Пригадай, як щоразу в магазині майже кожен товар кладуть в окремий пакет, і уяви, скільки їх щодня потрапляє до смітника у тебе вдома, у місті, на планеті...

У Тихому океані вже утворився цілий острів із пластикового сміття, площа якого дорівнює площі *України*. Від нього щороку гине близько 100 тисяч морських тварин!

Такі країни, як Австралія, Тайвань, Сінгапур, Індія, Італія, заборонили використовувати та ввозити на їхню територію пластикові пакети.

Музиканти популярної в Україні групи «Крихітка» розробили проект «Торба — природі». Вони закликають усіх українців

користуватися для покупок екоторбою — сумкою багаторазового використання. Якщо кожен із нас приєднається до цієї акції, то наша країна стане набагато чистішою.

О. І. Пометун

- Чим форми слів відрізняються від спільнокоренових?
- Доберіть до виділених слів спільнокореневі. Уведіть ці слова до самостійно створених речень (усно). Зробіть висновки.

Інтерактивна вправа «Ланцюжок ідей» (робота в групах)

- Поміркуйте над створенням проекту «Врятуймо планету від сміття». Розгляньте пропозиції груп усім класом, оберіть тему проекту й письмово складіть план його виконання.

•••• Повторення й узагальнення наприкінці року ••••

Тексти для диктантів

Любов до природи, дбайливе ставлення до неї тісно пов'язані з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без ґрунтовних знань про навколишній світ. Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні, криничка на перехресті доріг, боброва гатка в тихоплинній заплаві, терпкий запах лісової конвалії — усе це овиди нашого дитинства, наш духовний світ, з яким ми вирушали чи маємо вирушати в життя. Знати, а тим паче берегти ці нетлінні критерії — наш святий і непорушний обов'язок.

Ми іноді годинами можемо розповідати про далеку Амазонку, загадкову Сахару, непрохідні джунглі, проте забуваємо про дніпрові кручі, карпатську смереку, які поруч з нами, про унікальну пам'ятку історії, що заростає бур'яном на околиці села чи міста. А між іншим, культура людини товриться з багатьох чинників, серед яких осібно місце посідає наше ставлення до природи

За В. Т. Скуратівським

Болото — природний фільтр

Вода річок, струмків, які впадають в озеро, приносить частинки ґрунту, глини, піску. В озері вони осідають на дно, куди постійно падають і відмерлі рослини.

В озері живе мало організмів, які живляться рештками рослин. А бактерії не встигають перетворювати їх на поживні речовини. Тому рештки рослин накопичуються. Озеро, починаючи від берегів, повільно міліє. Рослини розростаються не тільки по дну, а й по поверхні води. Їхнє коріння щільно переплітається й утворює ніби килим на воді. Він стає товщим унаслідок потрапляння на нього мулу і частинок рослин. Поступово такий килим укриває майже